

Лексіка. Фразеалогія

§ 22. Лексічнае значэнне слова

170. Прачытайце тэкст. Як пра непаўторнасць роднай мовы гаворыць паэт? Выкажыце свае адносіны да роднай мовы.

Мова,
Родная мова
У марах, у песнях, у снах.
Маё ў ёй кожнае слова
Свой колер, і смак, і пах.
А. Грачанікаў.

Паразважайце, ці можа мець слова *«свой колер, і смак, і пах»*.

Успамінаем і паўтараем

171. Складзіце і запішыце словазлучэнні. Вызначце ў кожным словазлучэнні галоўнае слова. Падкрэсліце словы, якія паказваюць адметнасць беларускай мовы.

Мова (я к а я?) ...; мары (я к і я?) ...; песні (я к і я?) ...; сны (я к і я?) ...; слова (ч ы ё?) ...; колер (я к і?) ...; смак (ч а г о?) ...; пах (я к і?) ...; верш (п р а ш т о?)

Растлумачце сэнс слова *самабытная**. Якія словы ў ім «схаваліся»?

Словы называюць усё, што ёсць на свеце: прадметы, колькасць прадметаў, дзеянні, прыметы. Слова — адна з галоўных адзінак мовы.

Кожнае слова што-небудзь абазначае, гэта значыць, яно мае **лексічнае значэнне**. Лексічнае значэнне — сэнс слова: *мара* — *тое, што створана ўяўленнем, фантазіяй*.

Некаторыя словы не называюць, а толькі злучаюць іншыя словы ў словазлучэннях і сказах: *сёння ці заўтра, ісці ў кіно*.

Усе словы мовы — гэта яе слоўнікавы склад, ці **лексіка** (з грэчаскай мовы *лексіс* — слова).

172. Прачытайце тэкст. Пра што ідзе гаворка ў ім? Як чалавек вучыцца мове? Якога слова не хапае ў апошнім сказе?

Спішыце, устаўляючы патрэбныя літары.

З вуснаў маці яно ўвайшло ў наша жы..ё. У ціхіх матчыных песнях, у яе п..шчоце^Ф мы адчулі яго прыг..жосць. Як чар..ўны ключ, яно адкрывае нам разнастайныя **цуды** і **та..мніцы** жы..я. Яно ўводзіць нас у велічны палац навукі. Незвычайнае хараство чуецца нам у гучанні ... (Паводле А. Крывіцкага).

хараство

Як вы разумееце лексічныя значэнні выдзеленых слоў? Растлумачце выраз слова *ўводзіць нас у велічны палац навукі*.

 Выпішыце з тэксту дзеясловы, якія раскрываюць ролю слова ў жыцці чалавека. Выкарыстоўваючы гэтыя дзеясловы як апорныя, падрыхтуйце вуснае выказванне на тэму «Над намі словы ўладараць» (С. Грахоўскі).

173. Спішыце прыказкі, растлумачце іх сэнс.

1. Слова як птушка: выпусціў — не зловіш.
2. Рана загоіцца, а злое слова — ніколі.
3. Трэба ведаць, калі казаць, а калі памаўчаць.
4. Слухай многа, а гавары мала.

Растлумачыць лексічнае значэнне слова можна наступнымі спосабамі:

- апісаць, пералічыць галоўныя прыметы прадмета, намаляваць словамі прадмет: *дзюны — пясчаныя пагоркі, нанесеныя ветрам*;

- падабраць аднакаранёвае слова: *бярэзнік — бяроза*;

- падабраць блізкае па значэнні слова: *адвага — геройства*;

- раскрыць значэнне частак слова: *дабрадушны — добрая душа (пра чалавека)*.

Лексічнае значэнне слова раскрываецца ў тлумачальным слоўніку і падаецца ў слоўнікавым артыкуле*:

Бараві́на, -ы, *мн.* -ы, -ін, *ж.* Малады сасновы лес. *Грыбныя баравіны.*

174. Прачытайце тэкст. Вызначце яго стыль і тып.

Двое над морам

Увосень Стары Журавель вёў клін на поўдзень. У дарозе ён адчуў: сталі здаваць сілы. А ноччу, калі пераляталі мора, сустрэла птушак навальніца. Раз-пораз бліскалі маланкі, не сціхаючы, ракатаў гром. Хвалі ўздымаліся так высока, нібы выпрабоўвалі на моц крылы птушак. «Не, ніколі мне не перамагчы гэтай навальніцы», — падумаў Стары Журавель, калі ўбачыў, што застаўся адзін. Ён быў гатовы скласці крылы, каб упасці ў бездань, як нехта маленькі, трапяткі прысеў на яго спіну. Гэта была Маладзенькая Ластавачка. «Я адстала ад сябровак. Дапамажыце мне пераляцець мора!» Яшчэ хвіліну назад Жураўлю здавалася, што ён стары, нікому

не патрэбны. Ды не, і ад яго чакаюць дапамогі! Крылы быццам акрэплі. Далей яны паляцелі ўдваіх, перамагаючы дождж і свіст ветру.

Навальніца, нагуляўшыся, сціхла. Неўзабаве паказаўся бераг. «Дзякуй табе, Маладзенькая Ластавачка! Кожны з нас мог загінуць, а разам мы перамаглі ўсё!» — сказаў на развітанне Стары Журавель (*Паводле Р. Бензерука*).

Што дапамагло Старому Жураўлю выжыць?

Раскрыйце лексічныя значэнні слоў *клін, бездань, моц* рознымі спосабамі. Пры неабходнасці карыстайцеся тлумачальным слоўнікам.

 Падбярыце да тэксту свой загалавак. Вусна перакажыце тэкст, развіўшы часткі, у якіх апісваецца навальнічнае і спакойнае мора.

175. Адгадайце, пра якія кветкі гаворыцца ў вершы. Спішыце, выбіраючы з дужак патрэбныя літары. Дапішыце патрэбнае слова.

Пасля кароткай ночкі
Прыйшоў в(я/е)сёлы (д/дз)ень.
Ліловыя _____
Пазвоньваюць — (д/дз)інь-(д/дз)ень!
Х. Гурыновіч.

 На аснове якой прыметы ўзнёкла назва кветак — *званочкі*?

Успомніце «гаваркія» назвы кветак, у якіх перадаюцца асаблівасці іх выгляду, лекавыя ўласцівасці і інш. Складзіце загадкі пра гэтыя кветкі.

176. Паўтарыце правілы. Выканайце інтэрактыўнае заданне па тэме «Праваніс галосных *о, э, а*».

§ 23. Адназначныя і мнагазначныя словы

177. Прачытайце тэкст. Чаму Пятра Клімука можна назваць піянерам беларускай касманаўтыкі?

Пятра Клімука можна назваць піянерам беларускай касманаўтыкі. Піянерам называюць чалавека, які паклаў пачатак нечаму новаму, хто ў нейкай справе быў першым. Пётр Клімук стаў першым беларусам, які паляцеў у космас. Ён зрабіў нямала для таго, каб Беларусь стала касмічнай дзяржавай (*Паводле сайта sb.by*).

Якое значэнне ў тэксце мае слова *піянер*? Якое яшчэ значэнне гэтага слова вы ведаеце? Прачытайце ў тлумачальным слоўніку значэнні слова *піянер*. Звярніце ўвагу на афармленне слоўнікавага артыкула.

Вусна складзіце сказы, у якіх слова *піянер* ужывалася б у розных значэннях.

Словы, якія маюць адно лексічнае значэнне, называюцца **адназначнымі**: *водар* — *прыемны пах, духмянасць*.

Словы, якія маюць некалькі лексічных значэнняў, называюцца **мнагазначнымі**: *крыніца* — 1. *Натуральны выхад падземных вод на паверхню зямлі*. 2. *Тое, што дае пачатак чаму-небудзь*. 3. *Пісьмовыя помнікі, дакументы*.

Мнагазначныя словы называюць розныя прадметы, прыметы, дзеянні, аднак яны хоць чым-небудзь падобныя паміж сабой.

178. Прачытайце тэкст. Вызначце яго асноўную думку.

Штогод 3 ліпеня беларускі народ адзначае знамянальную дату — вызваленне нашай краіны ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. У гэты шчаслівы і радасны дзень 1944 года сталіца Беларусі была вызвалена ад гітлераўскіх акупантаў. У гады Вялікай Айчыннай вайны беларускі народ самааддана змагаўся за незалежнасць сваёй краіны. У сэрцах нашых людзей назаўсёды застанецца светлая памяць пра **герояў**, якія адда-

лі сваё жыццё ў барацьбе супраць фашызму, за мірную будучыню Айчыны.

Значнасць і веліч гэтай падзеі здолеў перадаць у сваёй знакамітай **карціне** «Мінск 3 ліпеня 1944 года» В. Волкаў. З вялікай эмацыянальнай насычанасцю мастак падкрэсліў сувязь паміж арміяй і народам, іх адзінства. Твары салдат і афіцэраў свецяцца шчасцем і гонарам, у поглядах мясцовых жыхароў — глыбокая падзяка, палёгка, надзея і вера ў будучыню (*Паводле сайта Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі*).

Колькі значэнняў маюць выдзеленыя словы? Складзіце і запішыце з выдзеленымі словамі словазлучэнні «прыметнік + назоўнік». Калі слова мнагазначнае, падбярэце прыметнікі, каб яны дапамаглі зразумець сэнс мнагазначных слоў.

 Якім вам уяўляецца дзень 3 ліпеня 1944 года? Раскажыце пра гэта, выкарыстоўваючы тэкст і фрагмент карціны В. Волкава.

179. Знайдзіце ў правым слупку патрэбную частку, якая зробіць прыказку закончанай. Растлумачце сэнс прыказак. Запішыце іх, устаўляючы патрэбныя літары і раскрываючы дужкі.

А..клад (не)ідзе...

(не)зробіцца.

Аб..цанкамі сыты...

(не)будзеш.

Нічога само...

(у/ў) лад.

Чужым розумам...

(не)наносіць.

Адна пч..ла мёду...

(не)пражывеш.

Падкрэсліце назоўнікі. Вызначце, якія з іх з'яўляюцца адназначнымі, а якія — мнагазначнымі.

У словах з прапушчанымі літарамі растлумачце арфаграмы.

180. Прачытайце тэкст. Дайце яму заглавак.

Паляна заслана шырокім лісцем, падобным да ласіных **вушак**. Быццам **заушніцы**, пазвоньваюць у гэтых «вушках» срэбраныя ланцужкі пахкіх кветак.

Корань у ландыша жыве больш за дваццаць гадоў. Першы раз кветка зацвітае ў сямігадовым узросце, а ў дзесяць-дванаццаць гадоў страчвае гэту здольнасць. Штогод з каранёў імкнецца на свет дружнае лісце, а кветкі з'яўляюцца толькі два-тры разы. Вось і выходзіць, што за кароткі век ландыш цвіце ўсяго толькі два ці тры разы (*Паводле Х. Гурыновіча*).

У якіх значэннях могуць ужывацца выдзеленыя словы? Складзіце з імі словазлучэнні, каб былі зразумелымі лексічныя значэнні многазначных слоў. Раскажыце, чым падобныя гэтыя прадметы.

 Складзіце выказванне з элементамі разважання «Беражыце ландышы!». Выкажыце ў звароце да аднакласнікаў заклапочанасць абывкавым стаўленнем некаторых людзей да прыроды і пераканайце іх не знішчаць яе прыгажосць дзеля ўцехі.

§ 24. Прамае і пераноснае значэнне слова

181. Прачытайце ўрывак з казкі «Музыка-чарадзей».

Ідзе аднаго разу музы́ка лесам, насустрач — дванаццаць галодных ваўкоў. Няма ў музыкі нічога ў руках, толькі скрыпка ў мяшэчку. Дастаў музыка скрыпку, прыхінуўся да дрэва ды і павёў смычком па струнах. Як жывая загаварыла скрыпка. Замерлі кусты і дрэвы — лістком не варухнуць. А ваўкі як стаялі, так і скамянелі.